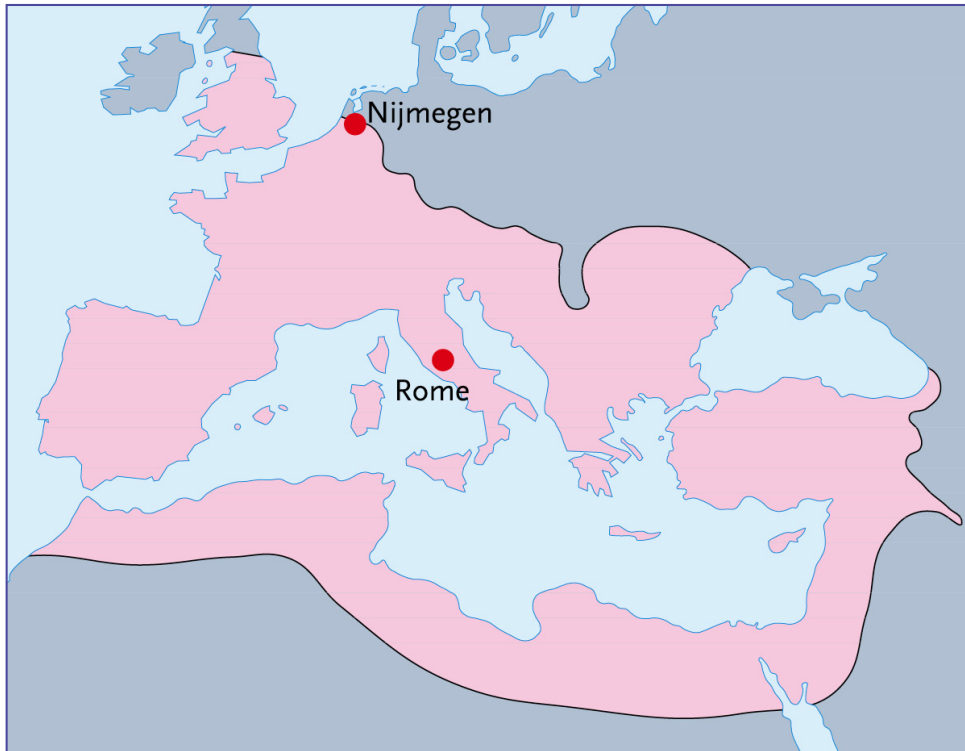

De Romeinse Limes

Deze les hoort bij het boek *Spion aan de overkant*, geschreven door Rian Visser in de serie *Terugblikken* van Uitgeverij Delubas.

Doel: leerlingen bekend maken met de Romeinse Limes

Leeftijd: bovenbouw basisonderwijs, onderbouw voortgezet onderwijs

Tip: u kunt ook pagina's van deze les printen om leerlingen zelfstandig te laten lezen.

ISBN 97890 530 0190 5

Meer info op www.rianvisser.nl

Inhoud

Romeinen in Nederland

50 v. Chr. - 500 na Chr. 2

Spion aan de overkant 3

Fragment uit *Spion aan de overkant* 4

Romeins eten 7

Romeins geld 9

Drusus 11

Opgravingen 12

Het legerkamp 15

Romeinse wapens 16

Handige sites, meer weten 17

De Romeinse Limes

Romeinen in Nederland

50 v. Chr. - 500 na Chr.

Tweeduizend jaar geleden liep de grens van het reusachtige Romeinse rijk dwars door Nederland. Rivier De Rijn vormde de grens, oftewel de Limes. Ten noorden van de rivier woonden Germaanse en Keltische stammen.

Langs de Rijn lieten de Romeinen op regelmatige afstand van elkaar wachtposten en legerkampen bouwen.

Nabij Nijmegen verrees een groot Romeins kamp. De aanwezigheid van die Romeinse soldaten, met hun rokken, blinkende helmen, schilden en zwaarden moet grote indruk hebben gemaakt op de Germanen.

ISBN 97890 530 0190 5
Meer info op www.rianvisser.nl

De Romeinse Limes

Spion aan de overkant

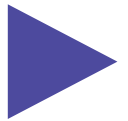
Natuurlijk waren de Germanen bang toen aan de overkant van de rivier een groot legerkamp verrees. Daarover gaat het verhaal in *Spion aan de overkant*.

Walo, een Germaanse jongen, woont in een dorp aan de noordkant van de Rijn. Aan de zuidkant van de rivier hebben Romeinse soldaten een groot legerkamp gebouwd. De mensen in het dorp zijn bang dat de Romeinen hen zullen aanvallen en tot slaven zullen maken. Iemand moet proberen erachter te komen wat de Romeinen van plan zijn. De keus valt op Walo.

Walo steekt de rivier over en zoekt een baantje in het legerkamp. Het lukt hem hulpje te worden in de keuken van de praefectus, de leider van het kamp. Daar begint zijn werk als spion...

ISBN 97890 530 0190 5
Meer info op www.rianvisser.nl

De Romeinse Limes

Fragment uit *Spion aan de overkant*

De oudere zus van Walo verkoopt spullen op de markt naast het kamp van de Romeinen. Als Walo meegaat om werk te zoeken vraagt een Romeinse soldaat of hij een krat levensmiddelen naar het huis van de praefectus wil dragen. Walo kijkt zijn ogen uit...

Lees een stukje uit *Spion aan de overkant*

Tip: u kunt ook pagina's van deze les printen om leerlingen zelfstandig te laten lezen.

8 Kale kip

Overal in het kamp zijn soldaten aan het werk. Zoveel Romeinen heeft Walo nog nooit bij elkaar gezien. Hij wordt er zo bang van, dat zijn knieën dienst lijken te weigeren. Verbaasd blijft hij staan en vergeet de soldaat te volgen.

Zijn blik valt op de houten werkplaats van een smid. Aan de buitenwand hangen delen van harnessen en van een paardentuig. Van binnen komen de galmende hammerslagen van de smid. Als Egbert dit eens zou zien!

Walo speurt rond. Misschien komt hij zijn broer wel tegen. En waar is de soldaat die hij volgde?

'Vooruit!' fluistert hij tegen zijn knieën. 'Ik moet snel doorlopen, dan vind ik hem wel weer.' Walo rent langs eindeloze rijen tenten die recht in het gelid staan. Had hij soms iets anders verwacht? Alles van de Romeinen is ordelijk, dus ook de inrichting van het kamp. In het midden stuit hij op een houten gebouw. Dit is vast het hoofdkwartier van de leiders, denkt Walo. Hier kan hij misschien gesprekken afluisteren. Maar hoe?

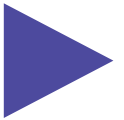
Nog steeds heeft Walo Servius niet gevonden. Hij loopt door en komt op een open terrein met in het midden een klein gebouwtje. Het is een soort tempeltje, dat beschutting geeft aan een beeld van een man met een woeste haardos en een bliksemschicht in zijn hand. Het lijkt wel een Germaan, denkt Walo, maar hij kan zich

44

ISBN 97890 530 0190 5

Meer info op www.rianvisser.nl

De Romeinse Limes

niet voorstellen dat de Romeinen die als god vereren. Als Walo dichterbij komt, ziet hij dat er voedsel geofferd is voor het beeld. Zouden dat dadels en vijgen zijn?

'Hé!' Een man in een witte toga komt dichterbij en stort een vloed Latijnse woorden over hem uit. Dreigend zwaait hij met een vuist. Walo deinst achteruit. *Pas op. Je kunt Romeinen nooit vertrouwen!* klinkt een stem in zijn hoofd.

Eén woord uit het Latijn dat de man hem toeschreeuwt, komt Walo bekend voor: Jupiter! Daar heeft hij wel eens van gehoord. Het is de belangrijkste god van de Romeinen, net als Thor dat is van de Germanen. Allebei zijn ze goden van de donder en bliksem. De man in toga is natuurlijk een priester.

Walo weet niet of hij moet wegrekken of knielen. Waar is Servius? De man in toga kijkt hem vragend aan.

'Ser... Servius!' hakkelt Walo.

Op het gezicht van de man verschijnt een glimlach en hij wijst een richting aan. *Via pretoria* verstaat Walo. En verder de woorden *Domus* en *Praefectus*.

Snel gaat Walo in de aangewezen richting.

'Ben je daar eindelijk,' bromt Servius, als Walo de kist naar binnen brengt. 'Loop maar mee.'

'Bent u de praefectus?' vraagt Walo.

Servius lacht. 'Dat zou ik wel willen! Ik ben zijn tolk en lijfwacht. Dit is zijn *domus*: zijn huis.'

Servius brengt Walo naar een klein vertrek, waar een vuur brandt in een stenen oven. Uit een gat in de bovenkant komt de warmte omhoog. Een grote Germaanse jongen plaatst er een kookpot op

De Romeinse Limes

en gooit er stukken vis in. Hijgend zet Walo de kist met kruiken neer. In het vertrek staat veel voedsel dat hij niet kent. Kon hij maar even proeven...

Op de tafel liggen dode vogels van dezelfde soort als die hij eerder bij de vrouw in de mand gezien heeft.

'Ik betaal je niet,' zegt Servius. 'Dat snap je zeker wel? Ik was je bijna kwijt. Even dacht ik dat je er met de *garum* vandoor was. Ik had je wel kunnen laten oppakken.' Zonder een antwoord af te wachten verlaat Servius het vertrek. Walo durft niet te protesteren. Hij hoort de stem van zijn vader. *Je kunt Romeinen nooit vertrouwen.* De jongen pakt een kruik uit de kist en giet iets van de inhoud in de kookpot. Als hij Walo's nieuwsgierige blik ziet, vertelt hij dat *garum* een soort vissaus is. 'Het gaat in elk gerecht. Hele kratten gaan erdoor!'

Walo trekt zijn neus op, want de vissaus stinkt.

'Garum wordt gemaakt van bedorven vis!' lacht de jongen. 'Ach, na een tijdje wen je aan het Romeinse eten en dan wil je niets anders meer. Ik heet trouwens Altet, en jij?'

'Walo. Ben jij de kok?'

De jongen knikt. 'Geef je me de wijn even aan?' Altet wijst hem de kruik. Verbaasd ziet Walo hoe er een halve fles wijn bij de vis gaat. 'Kun je *kip* plukken?' vraagt Altet en wijst naar de vogels op het blad.

'Wat zijn dat?' vraagt Walo.

'Je mag ook *pullum* zeggen, als je het Romeinse woord wilt gebruiken,' zegt Altet. 'De Romeinen hebben ze meegebracht. Ze smaken heerlijk.'

Fazanten plukken kan Walo prima, dus kip moet ook wel lukken.

47

'Eh, ja. Maar ik ben hier niet in dienst!'

Altet fronst zijn wenkbrauwen. 'Wat deed je dan met die kist?'

'O, nou ja...' aarzelt Walo. Hij beseft dat hij een domme indruk maakt. 'Ik wil het wel doen.'

Altet neemt hem mee naar de binnenplaats. Walo krijgt een dode kip, een emmer om de veertjes in te doen en een krukje om op te zitten. Razendsnel gaan zijn vingers aan het werk om de kip kaal te plukken. Goedkeurend kijkt Altet toe.

'Zal ik vragen of Decimus je in dienst neemt?'

'Wie is Decimus?'

'De praefectus. Hij is de kampcommandant en dit is zijn huis.'

'Maar ik kan niet Romeins koken,' zegt Walo eerlijk.

'Het is heel makkelijk,' zegt Altet. 'Je moet gewoon overal *garum* en wijn bij gooien en dan nog flink wat zout. Op die manier lusten ze alles.'

Walo lacht. Hij begrijpt dat Altet een grapje maakt, want zo simpel zal het niet zijn. 'Als ik hiermee klaar ben, kan ik dan nog even naar de markt gaan om het tegen mijn zus te zeggen?'

'Natuurlijk,' zegt Altet. 'Ik zie je straks wel weer.'

48

De Romeinse Limes

Romeins eten

De Romeinen aten dingen die de Germanen niet kenden.
Als Walo keukenhulpje wordt leert hij hier alles over.

Welk eten is Germaans en welk eten is Romeins?

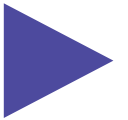

Oplossing op volgende pagina

ISBN 97890 530 0190 5
Meer info op www.rianvisser.nl

vijgen
wijn
kip
zwijn
appels
fazant
vissaus
zanglijsters
bier

De Romeinse Limes

Typisch Germaans

zwijn

appels

fazant

bier

Typisch Romeins

vissaus

vijgen

kip

wijn

ISBN 97890 530 0190 5

Meer info op www.rianvisser.nl

De Romeinse Limes

Romeins geld

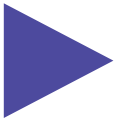
De Romeinen betaalden elkaar met geld, met *sestertiën*, *asses* of *denarii*. De Germanen hadden ook munten, maar deze werden meer als beloning gebruikt voor dappere strijders.

Uit *Spion aan de overkant*: Walo's vader kreeg eens twee Keltische munten als dank voor zijn vechtkunst, na een kleine oorlog tussen twee groepen. Het zijn ronde munten met een bolle en holle kant. Op de bolle zijde staat een driepuntig rad met daaromheen een lauwerkrans. Op de holle zijde staan punten, cirkels en zigzaglijnen. Ze zijn prachtig. Veel te mooi om mee te betalen.

ISBN 97890 530 0190 5
Meer info op www.rianvisser.nl

Welke munt is Romeins en welke is Germaans?

Oplossing op volgende pagina

De Romeinse Limes

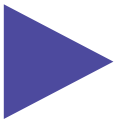
ISBN 97890 530 0190 5
Meer info op www.rianvisser.nl

Germaanse munt

Romeinse munt

De Romeinse Limes

Drusus

Toen de Romeinen in Nederland kwamen was Keizer Augustus de belangrijkste man van het Romeinse Rijk. In 12 v. Chr. gaf hij zijn stiefzoon Drusus opdracht Germanië te veroveren. In *Spion aan de overkant* lees je hoe hij het legerkamp bezoekt.

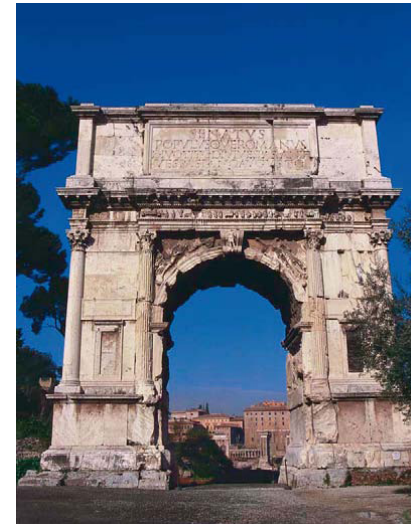
Drusus is niet oud geworden. In 9 v. Chr. was hij op weg terug naar Rome. In een rivier ging zijn paard onderuit. Drusus brak een dijbeen. Omdat hij geen tijd wilde verliezen, reed hij gewoon door. Maar al snel werd hij erg ziek en stierf. Hij was nog maar 29 jaar.

Triomfboog

Tiberius haalde het lichaam van zijn broer Drusus naar Rome, waar zijn stiefvader Augustus een triomfboog liet bouwen. Dit was de eerste triomfboog voor een gestorvene.

ISBN 97890 530 0190 5
Meer info op www.rianvisser.nl

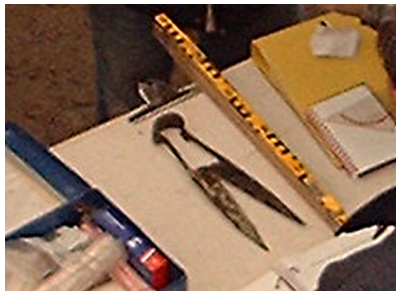
De triomfboog van Drusus bestaat niet meer. Op de foto zie je de triomfboog van Keizer Titus uit het jaar 81.

De Romeinse Limes

Opgravingen

In 1997 werd in Nederland een prachtig groot Romeins schip gevonden. Het lag naast de Romeinse Limesweg, die de zuidoever van de Oude Rijn volgt.

Het schip was een beurtschip dat heen en weer voer over de Oude Rijn en waarop twee mensen woonden. Waarschijnlijk voerden zij reparaties uit aan de Limes, zoals aan de wachttorens. Het schip zat namelijk vol met gereedschap.

Schaar

Kaphamer

Opgraving van een beurtschip.

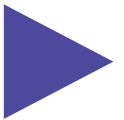

Opgraving van een klein Romeins schip, type Punter, eind 2008 bij Castellum De Meern (Hoge Woerd).

ISBN 97890 530 0190 5

Meer info op www.rianvisser.nl

©Foto's Wouter de Heus

De Romeinse Limes

In 2003 werden de resten van een enorm Romeins vrachtschip gevonden. In het schip lagen basaltblokken. Deze waren bedoeld om de rivieroever te verstevigen en de Limesweg te beschermen tegen overstroming.

Misschien is er met het lossen van de stenen iets verkeerd gegaan en is het schip daardoor gezonken. Op de tekening zie je hetzelfde schip met de basaltblokken erin. Vlak langs de oever loopt de Limesweg.

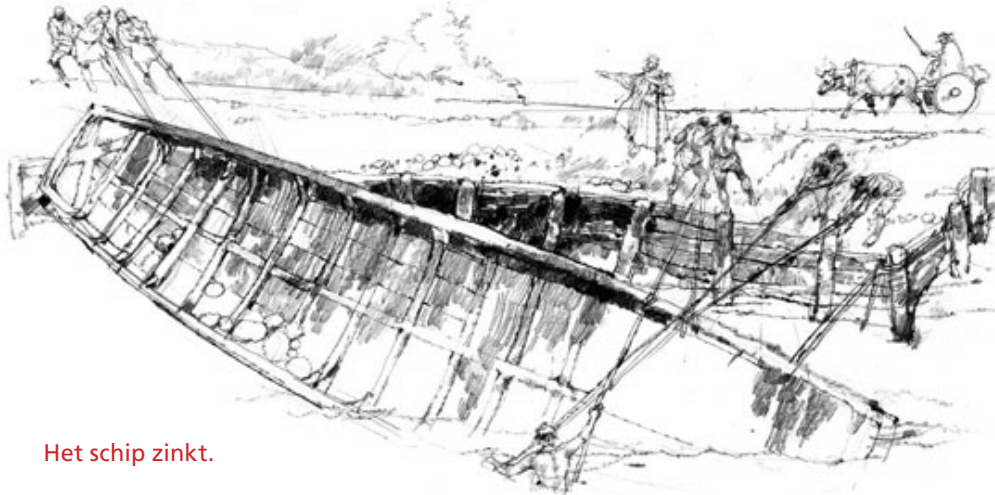
Opgaving Romeins vrachtschip

ISBN 97890 530 0190 5

Meer info op www.rianvisser.nl

©Foto's Wouter de Heus

Het schip zinkt.

De Romeinse Limes

Nog een paar voorwerpen die in Nederland bij opgravingen gevonden zijn.

Randversiering van een helm

Romeinse gouden munt

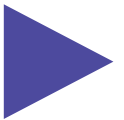
Romeins luxe aardewerk *terra sigillata*

©Foto's Wouter de Heus

ISBN 97890 530 0190 5

Meer info op www.rianvisser.nl

Voorwerpen uit het beurtschip dat in 1997 bij de Oude Rijn werd gevonden.

Doosje

Houweel

Mes

Pen

©Foto's NISA

De Romeinse Limes

Het legerkamp

In het legerkamp aan de Rijn waren ongeveer 6000 soldaten gelegerd.

Uit *Spion aan de overkant*:

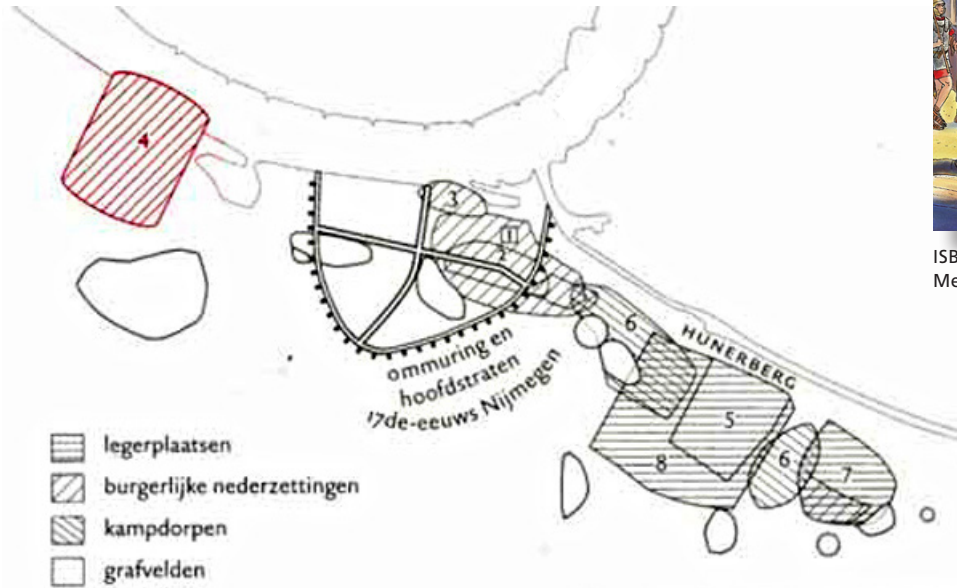
In elke tent slaapt één *contubernium*.

Dat zijn acht soldaten. Er staan steeds tien tenten op een rij. Deze tachtig soldaten vormen samen een *centuria*.

Elke *centuria* heeft een leider, de *centurio*. En ze hebben een vlaggendrager, de *signifer*. Zes *centuria*, dat zijn vierhonderdtachtig soldaten, vormen samen een *cohort*.

Tien cohorten vormen samen een *legioen*. Dat zijn dus achtenveertighonderd mannen.

Daarnaast zijn er dokters, pottenbakkers en smeden in een legioen en die hoeven natuurlijk niet te vechten. Alles bij elkaar bestaat een legioen uit zesduizend man.

ISBN 97890 530 0190 5

Meer info op www.rianvisser.nl

De Romeinse Limes

Romeinse wapens

De Romeinen gebruikten andere wapens dan de Germanen. Hier zie je er een paar.

Fragment uit *Spion aan de overkant*:

'Ze hebben goede wapens,' zegt Altet.

'Bijvoorbeeld de *aries*. Dat is een zware balk met een bronzen kop waarmee ze gaten in de muur kunnen slaan. En de *turris ambulatoria*.

Dat is een houten toren die ze tegen de muur van de vijand kunnen zetten om eroverheen te klimmen. En natuurlijk de *catapultae*. Dat zijn enorme katapulten, waarmee ze pijlen ver weg kunnen schieten.' 'Wij hebben ook goede wapens,' zegt Walo. 'Bijlen, hakken, speren en zwaarden.' 'Maar de Romeinen hebben een heel ordelijk leger,' antwoordt Altet. 'Ze rennen niet als een wilde horde op de vijand af, maar stellen zich op in slaglinies. Elke soldaat heeft zijn vaste plek in het geheel.'

Turris ambulatoria

Catapultae

ISBN 97890 530 0190 5

Meer info op www.rianvisser.nl

De Romeinse Limes

Handige sites

entoen.nu

Deze website is bedoeld voor alle geïnteresseerden in de Nederlandse cultuur en geschiedenis, en in het bijzonder voor leerlingen en docenten in bovenbouw basisonderwijs en onderbouw voortgezet onderwijs. De vijftig vensters worden in woord en beeld gepresenteerd.

www.rianvisser.nl

Op deze site lees je meer over *Spion aan de overkant*, een boek met een spannend verhaal over de Romeinse Limes voor 8 jaar en ouder.

www.delubas.nl

Educatieve uitgeverij van serie *Terugblikken*. De serie bestaat uit 50 leesboeken en 10 prentenboeken die elk gaan over één van de vijftig vensters van de geschiedenis van Nederland.

www.ivanilia.nl

De website van de illustratoren van *Spion aan de overkant*

www.limes.nl

Alles over de limes nu en over activiteiten.

Canonclip

Meer weten

Het Archeon in Alphen a/d Rijn

www.archeon.nl

Bezoek het Romeinse dorp, oefen mee met 'echte' Romeinse soldaten en leer speerwerpen of een mooie mantelspeld maken.

Het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden

www.rmo.nl

Je ontdekt prachtige Romeinse vondsten in een speurtocht door het museum.

Het Thermenmuseum in Heerlen

www.thermenmuseum.nl

Je ziet de opgraving van een compleet Romeins badhuis. Pottenbakker Lucius neemt je mee naar de tijd toen Heerlen nog Coriovallum heette.

Museum Het Valkhof in Nijmegen

www.museumhetvalkhof.nl

In Nijmegen was een groot Romeins fort met wel 12.000 soldaten. In het museum kom je te weten hoe ze leefden en werkten.

Het Allard Pierson Museum in Amsterdam

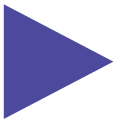
www.allardpiersonmuseum.nl

Met prachtige voorwerpen uit het dagelijks leven van de Romeinen en andere volkeren uit de oudheid.

ISBN 97890 530 0190 5

Meer info op www.rianvisser.nl

Nog meer leuke digibordlessen van Rian Visser

Op rianvisser.yurls.net staan nog veel meer gratis digibordlessen voor het onderwijs: over kinderboeken, creatief schrijven, illustreren, geschiedenis, apps maken, animaties, etc.

De boeken en een blog van Rian Visser vind je op www.rianvisser.nl.

Uitnodigen voor een lezing, schoolbezoek of workshop kan via de stichting School Schrijver Samenleving, www.sss.nl.

Aanmelden Tips leesbevordering

Tips over leesbevordering, digibordlessen, nieuwe media en kinderboeken

Ontvang interessante tips over leesbevordering, gratis digibordlessen, nieuwe media en kinderboeken. Regelmatig zijn er extra's, zoals gratis werkbladen en handleidingen bij de lessen. Deze materialen zijn alleen voor leden.

Aanmelden

Maak je geen zorgen. Ik ga je niet spammen en je kunt op elk moment weer uitschrijven. Je mist dan wel waardevolle tips en de extra materialen bij de gratis digibordlessen.